

A lebombázott Vojnich-kúriától a Szabadegyetem épületéig

A második világháború és az utána következő időszak megváltozott politikai körülményei és igényei az 1938-as törvény¹ átértelmezését hozták. A világháború alatt előzetes városépítési tervek elkészítésére írtak ki pályázatot, de ezek a tervek ma ismeretlen helyen vannak.² 1942-ben, az első díjas pályamű alapján épült fel a Lazar Nešić tér és a Makszim Gorkij utca sarkán levő modern stílusú lakó- és irodaház. Az épület az egyetlen említésre méltó építmény, amely a második világháború alatt készült, a rákapcsolódó lakóépületet Hoffmann Kálmán építész tervezte 1952/53-ban. A terv és kivitelezés megosztotta a közvéleményt, hiszen az utca frontjára néznek a konyhák és a fürdőszobák, míg az udvarra a nappali, ami építészeti szempontból megfelelő megoldás, mert az a déli oldal.³ 1942-ben adták át a felújított vasúti pályaudvart is, amely az 1944-es bombázás alatt nagy károkat szenvedett.

1941. április 18-án kezdődött a Délvidék visszacsatolása Magyarországhoz, így Bácska, a Muravidék, a Muraköz és a Baranya-háromszög (*Baranjska lesna zaravan, illetve Drávaköz*) 1944-ig magyar fennhatóság alatt állt, míg Nyugat-Bánát német ellenőrzés alatt maradt. 1944. március 25-én az angol–amerikai Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága elrendelte a stratégiai bombázások azonnali kiterjesztését Magyarországra,

¹ A városi tanács javaslatára 1938-ban lépett hatályba Szabadka város új építési szabályzata a Jugoszláv Királyságban, aminek alapját az általános építési szabályzat (Građevinski zakon) 3. és 6., valamint a városi önkormányzatokról szóló törvény (Zakon o gradskim opštinama) 90. paragrafusa képezte.

² Mészáros Piroska építész kiadatlan kézírata (cím nélkül), a tanulmányra vonatkozó fejezetek tartalmazzák a Városrendezési Intézetben eltöltött időszakra való visszaemlékezéseit.

³ Dragutin De Negri közlése.

aminek kezdete visszavezethető a nyugati front megnyitását előkészítő hadműveletekre. Németország és szövetségesei hadiiparának és a hadi szükségleteket kielégítő üzemeinek megsemmisítése vált az angolszász hadvezetés céljává. A szövetségesek célpontjai között volt a vasúthálózat és a kommunikációs rendszer is, így 1944 nyarán Szabadkát is több találat érte. 1944. szeptember 18-án a RAF (Royal Air Force – Angol Királyi Légierő) Bombázó Parancsnoksága Szabadkára megsemmisítő csapást mért. Az elsődleges célpontok mellett – vasút, katonai objektumok – a bombázók házakat, középületeket, iskolákat, vallási objektumokat és gyárakat is leromboltak – a háború utáni összegzés szerint a várost tizenkétszer bombázták, a hatszázhárom bomba, amelyek közül nem mindegyik robbant fel, ötszázhat épületet semmisített meg, és ezerháromszázháromban tett kárt. A város bombázását bemutató térkép⁴ a lerombolt épülettömbök mellett a felrobbant és fel nem robbant bombákat is ábrázolja. A térkép szerint a szövetségesek legnagyobb mértékben a vasútvonalat (vasúti hálózat, aluljárók, teherpályaudvar) célozták⁵, de a város más területein – a véletlen és potenciális célpontok közelében – is pusztítást végeztek. A szőnyegbombázás túlélőinek feljegyzései szerint a szél hatására mozdult el a bombázás vonalát kijelölő füstvonal.⁶ Többek között lerombolták a mai autóbusz-állomás helyén levő épületet és a XVIII. században épült Zentai úti Gromon Dezső magyar királyi honvédgyalogsági laktanyát, amelynek a helyén ma a bíróság épülete van. A valamikori kaszárnyának csak egy épülete maradt épen (a mai autóbusz-állomás és bíróság épülete között). A mai Ivan Sarić Műszaki Iskola épületét, a valamikori MÁV üzletvezetőség palotáját (Vasúti nyomda – Zeljeznička štamparija) is találat érte, a vele szemben lévő tér a lebombázott lakótömb helyén alakult ki, a Zentai útnak (Senčanski put) a város központi részéhez közelebb eső épületei szinte teljesen megsemmisültek. A háború után a valamikori tisztai otthon (oficirski dom) egyetlen megmaradt épületét is lerombolták, hogy a mai Lazar Nešić téren felépülhessen a hatvanas években a bank és községháza (jelenleg különböző szerkesztőségek és irodák vannak az épületben). A város központi részén, a lerombolt épülettömb és a Vojnich Oszkár-féle kúria helyett ma a Jovan Nenad cár tér parkolója, illetve a Szabadegyetem épülete – ami mögött szintén parkoló – van. (A Szabadegyetem részletes urbanisztikai tervét [Detaljni urbanistički plan – DUP] Franjo De Negri építész, míg

⁴ IAS/SZTL, F:003, 3.2.1.71.

⁵ IAS/SZTL, F:176, k.62.

⁶ Dragutin De Negri szóbeli közlése.

építészeti tervét Dragutin De Negri építész dolgozta ki.) A megsemmisült épületek egy része helyén csak üres telek áll, míg a város történelmi központjának közvetlen közelében az ún. Tokió lakónegyed épült ki.

A bombázásban megrongálódott és teljesen lerombolt épületek⁷:

1. Gromon Dezső magyar királyi honvédegyalagsági laktanya,
2. Vasúti nyomda és a vele szemben levő épülettömb,
3. Tiszti otthon,
4. Zentai út menti épülettömb,
5. A történelmi városmag közvetlen közelében levő épületek,
6. Vojnich Oszkár-kúria és
7. Vasútállomás.

1944/45: Jugoszlávia felszabadulása után az egész államban, így Szabadkán is, beindultak az új urbanizációs folyamatok, amelyek tényleges kibontakozása csak a múlt század ötvenes éveinek elején kezdődött. Az iparosodási folyamatok (a szabadkai gyárak áthelyezésével más székelyekre) nemzetiesítésével csökkent a város gazdasági ereje (a malmot átszállítják Jajcébe, a Skrob keményítőgyár összevonása 1946-ban, a Ruff csokoládégyárat államosítják 1946-ban, 1948-tól Pionir a neve stb.⁸), a deaglomerizáció (a magánkézben lévő földek államosítása) és a kolonizáció (a világháború miatt kicserélődött a lakosság, így a földművelés intenzitása csökkent, a földművesek a városokban kaptak munkát az új ipari központokban, ezáltal kialakult egy ingázó réteg a város és falu között) együttesen közrejátszottak abban, hogy új urbanizációs folyamatok induljanak állami és szabadkai szinten (MOMČILOVIĆ 1953; 11).⁹

A háború utáni urbanizációs folyamat a rombolás nélküli várostervezés elvét követte, majd az ellentmondásos hatvanas évek után következett a látszólag kiegyensúlyozottabb hetvenes évek (a hetvenes évek közepéig). A vizsgált harmincéves időszak alatt 1951/52-ben elkészítették Szabadka város szabályozási tervét (Direktivni regulacioni plan Subotice), majd 1954-ben egy előzetes városrendezési tervet. Az 1962/63-ban elfogadott Főterv (GUP 1963) miatt az előzőleg hatályban lévő tervek és tervezetek érvényüket veszítették, az ezt követő GUP 1981/83-ban lépett hatályba.

⁷ IAS/SZTL, F:070 1629/1945 és IAS/SZTL, F:070 6078/1945.

⁸ <http://suiistorija.wordpress.com/industrija-i-industrijalci-ipar-es-iparosok/>

⁹ „Zadatak je urbanizma da omogući pravilnu organizaciju života i rada unutar jedne određene zajednice sa perspektivom njenog daljeg razvoja. Jedan od zamašnjih zadataka, koji u socijalizmu postavlja, jeste otklanjanje suprotnosti između grada i sela, a unutar naselja brisanje razlike između centra i periferije.”

Az 1975-ig tartó városrendezési időszak alatt elkészültek Szabadka város és környéke részletes urbanisztikai tervei, amelyek közül a legellentmondásosabb és legnagyobb ellenérzéseket kiváltó a városközpont 1967/68-as részletes urbanisztikai terve. Építészeti szempontból is ez egy izgalmas időszak, hiszen az európai modernizmus meghökkentő manifesztációja a titói építészet, különösen a kommunista ideológiát is maradéktalanul befogadó volt jugoszláv tagköztársaságban, Szerbiában. A XX. század második felének hivatalos jugoszláv művészete, a szocialista modernizmus jelentős, Szabadkán is alkotó képviselői Kelemen Sándor és Dragutin Karlo De Negri, Tabaković-díjas építészek. De Negri utolsó munkája, az 1975-ben épült szabadkai posta épülete, amelyben egyesült addigi építészeti munkássága. Tiszta formáinak univerzalitása már nem a szocialista modern kezdeti útkeresése, hanem a nemzetközi stílus bevezetése a Vajdaság peremvidékére is.

A korszak országos stílusának figyelemre méltó példái nemcsak a szerb tagköztársaság nagyobb városaiban, mint Újvidék, Belgrád, Užice – s a régió számos más városát is említhetnénk –, hanem a tartomány peremterületén is megtalálhatóak. Szabadka esetében legjobb példa erre a tervezett Novi bulevar kezdeti szakasza a mai Szabadegyetem épületével (Veljko Vlahović Munkásegyletem, Dragutin Karlo De Negri építész munkája, 1958), valamint a Makszim Gorkij út, a Lazar Nešić tér és a Đuro Đaković utca képezte háromszög ambientje az új városháza épületével (Kelemen Sándor, 1961), a társadalmi-politikai szervenek székházával és a banképülettel (Dragutin De Negri, 1963–1964), valamint a Pátria Hotellel (Dragutin Karlo De Negri, 1964). Kelemen Sándor mintegy tíz évvel a diplomálása után (1950, Arhitektonski fakultet, Beograd, témavezetők: Dimitrije Leko és Đorđe Lazarević) tervezte a járás új székházát. 1999-ben Tabaković-díjat kapott, akárcsak De Negri 2006-ban.

Baltazar Dulić tervezte a háború utáni időszak egyik első lakóépületét (1953), amely enyhén ívelt alakja miatt kifliházként ismert. A háború előtti Bauhaus hatását éreztető épület az 1944-ben lebombázott területen még két lakóépülettel, Franjo De Negri és Hoffmann Kálmán munkájával alkot egységet a közlekedési csomópont közelében. A városba vezető utak kereszteződésének szignifikáns eleme Kelemen Sándor új városházája és Karlo De Negri épületei alkotta komplex volumene egy lakótömböt foglal el. A kifliház ornamentikamentes purizmusa egyszerű építőanyagával (tégla) szemben áll az üveg-acél-beton új városháza, amely struktúrájával és stílusával a szocialista modernizmus egyik legkifejezőbb szabadkai épülete. „Városunk legkorszerűbb és legszebb épületei emelkednek ki egymásutánban a törvényház közelében. Itt áll az új Palics hotel hatalmas tömbje,

vele szemben a járási szkupstina, mint valami beton- és üvegcsoda szökken merészen a magasba.”¹⁰ Kelemen Sándornak a szocialista modern építészeti elvek szerint tervezett épülete az 1944-es bombázásokban megsemmisült épületek helyén, a város „szimbolikus bejárataként funkcionáló” (KLEIN 2012; 1) vasútvonala és felüljárója mellett épült. A komplexumot az új városháza toronyépülete mellett két alacsonyabb volumen határozza meg. Kelemen épületének letisztult kubusza Le Corbusier-i titóista leképződés. A közlekedési csomópont gyűjtőpontjában, alacsonyabb épületekkel körülvéve domináns szerepet tölt be, ornamentikamentes esztétikája hangsúlyosabb, mint a De Negri tervezte Patria Hotel és pártszékház. Az épített környezet ritmusa nem törik meg, váltják egymást a második világháború előtti és utáni épületek. Az új városháza és a Patria Hotel nem igazodik az utca négyzethálójához, az ezáltal felszabaduló tér kialakítása a hatvanas évek elejének építészeti-képzőművészeti szintézisét (KLEIN 2012; 1) követi, amelynek fő elve, a „kiállítóterem helyett a város a kiállítóterem” is megvalósul. A hotel építészeti megoldásai mellett, amelyek a folyamatos átépítések miatt teljesen elvesztek, tervezője a dekorációs elemeket is a hatvanas évek szellemében tervezte, olyan jugoszláv/vajdasági jelleget adva neki, ami ellensúlyozza az épület politikai funkcióhoz nem köthető szerepét. A falfelületek borítása, a képek, a vitrázsok és a szobrok neves, a második Jugoszláviában élő művészek alkotásai.¹¹ A szálloda bútorai az épület tervezője, Dragutin Karlo De Negri tervei alapján készültek. A mozaikok és az absztrakt formavilág jellemző a kültéri művészetre, a Kelemen összekapcsolódó épületei előtt kialakított alacsony vegetációjú kert, az 1×1 centiméteres kék mozaikkal kirakott medence formaisága és anyaga az alacsonyabb épület belső kertjében is visszaköszön, hatására a beltér így még lebegőbbé válik. A hotel fő homlokzatának kőmozaikja hullámzó formáival a művészetek közti párbeszédet valósítja meg.

Az új városháza toronyépületének lehangsúlyosabb elemei a homlokzatok ablakai. Elülső szalagablakainak precízen komponált dinamikája visszaköszön az oldalsó homlokzatok betontáblái közé ékelve, vertikálisan

¹⁰ Befejezés előtt a járás új székháza. *Magyar Szó*, XXI. évf. 157. (6110.) szám. 1964. június 8.

¹¹ „A tervben előreláttak bizonyos falfelületeket az előcsarnokban, a kávézóban, étteremben-bárban és a homlokzaton, amelyekre (Aleksandar Luković, Bogumil Karlavaris, Dragoslav Stojanović-SÍP, Ács József) művészek munkáit tervezték. A dekoratív részletek, a vitrázsok a lépcsőházban és a bejárati csarnokban Karl Zelenka munkái, a kivitelező a zombori Stanišić cég volt. A tervezett szobor – Matija Vuković szobrász alkotása –, amelyet a hotel elé helyeztek volna, elveszett egy belgrádi öntödében, és soha nem találták meg” (MITROVIĆ 2005; 16).

nyújtva az épületet, míg a lapos tető ötödik homlokzatként funkcionál, kiegészülve egy tetőtéri terrasszal. A Le Corbusier-i elképzeléssel ellentétben, a földszint oszlopai miatt veszít teréből, így „hiányzik a Jugoszlávia időszakában jelentős középületek, mint például a belgrádi Föderáció Palotájának eleganciája” (KLEIN 2012; 2). Oszlopainak rendje egységet teremt a toronyépülettel és a kapcsolódó alacsonyabb épülettel, harmonikusan vezetve át a megtörő formákat a szinte lebegő üvegfolysón keresztül. Az épületek főbejárata feletti, fehér és fekete fényes mozaiklapocskákkal kirakott konzolos felfüggesztés szellős és elegáns megoldás. „A konzol nemcsak a lépcsőket védi, hanem a lépcsőfellépőt és a lépcsők előtti teret is. A korlátot – hasonlóan a konzolokhoz – elegánsan régimódivá teszik a lépcsőfokok feketére festett, kb. 15×8 milliméteres függőleges elemei és egy átlós alumínium, kb. 3×20 milliméteres elem.”¹² A földszint elnehezülő fal-oszlop kombinációjának ellentétes eleme a felső szint teraszának aszimmetrikus *brise-soleil*-ja és az emeletek késő modernizmust¹³ idéző ablakainak függönyfalai. A toronyépület homlokzati oldalainak irodái és lépcsőháza kívülről rejtve marad a függönyfalak sötét és átlátszó üvegei mögött. A fegyelmezett komplexum a szocialista modern építészetének alapirányzatára, a késő modernizmusra utal. Az épület dinamizmusa, a kezdeti elképzelés azonban nemcsak ezt hordozza magában, hanem funkciójában az aktuális helyi hatalom székháza, kiegészülve De Negri párt-székházával és banképületével is titóista jellegére utal. A Kelemen épületeinek két volumene közötti üvegfolysóról rálátunk a belső kertre is. Az alacsonyabb, kétemeletes épület áthidalja a magasságbeli különbségeket, így vezet De Negri párt-székházához. A vékony, fényes, fekete kerámialapokkal kirakott felfüggesztett féltető, az új városházához hasonlóan, a lépcsőket védi, amelyek a belső kerthez és a lebegő belső térhez vezetnek fel. A padló, akárcsak a hangsúlyos épületéé, a vajdasági kortárs kültéri művészet jellegzetes elemét, a márványmozaikot alkalmazza. A lépcsők felfüggesztett megoldása, a korlátkapaszkodók műanyag borítása, az átlós alumínium rudak és a márvány lépcsőfokok kombinációja mindkét épület lépcsőházában visszaköszönnek. A földszint oszlopainak és szalagablakainak rendje nem szakad meg, arányaiban változva ritmikusan folytatódik. „A vízszintes szalagablak egy alacsonyabb fekete és egy nagyobb felső átlátszó zónából áll, a toronyépülethez hasonlóan, de más arányban és nagyobb magasságban.”¹⁴ A belső tér, Klein Rudolf megállapítása szerint, „az

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

egész régió legszebb modernista belső tere. Ez egy három emelet magas áramló tér, ami egy kis belső udvar és szervesen kialakított nagy tárgyaló körül koncentrálódik” (KLEIN 2012; 2). A szabad áramlást a törtfehér márvány, üveg és fém használata hangsúlyozza, míg a konferenciaterem és az oldalsó tárgyalók falainak faborítása zárja le a teret. A konferenciateremből kifelé haladva, végig a faborítású falak, a kékekkel bevont székek és padló kontrasztjában, feltárul ez a tér, amit még könnyedebbé tesz a fedetlen belső udvarról és az utcáról is beszűrődő természetes fény, a galéria és a felfüggesztett lépcsők. Az épület hátsó homlokzatának aszimmetrikus *brise-soleil*-ja, a komplexumhoz tartozó harmadik épület, a pártszékház és bank, valamint az ambienthez tartozó Patria Hotel eredeti terve (mindkettő Karlo De Negri tervezése) szintén Le Corbusier elveit követi. A pártszékház külső homlokzatának egyedi kezelése, az öt emeleten ismétlődő szalagablakok sárga és átlátszó üvegű függönyfalai az épületnek erős vertikális akcentust adnak. Az eredeti terven még a lapos tető mint ötödik homlokzat jelenik meg, valamint az aszimmetrikus, csak egy keskeny részen nyitott *brise-soleil* határozza meg az erős kontúrokkal és kifejező volumenekkel rendelkező acélbeton konstrukciót, amelynél a tervező nem alkalmaz homlokzati és dekoratív díszítést. A valamikori pártszékház földszintje nagyrészt zárt, oldalhomlokzatain függőlegesen futó páros ablaktáblák világítják be a lépcsőházat és a folyosókat. A teret a szorosan az utca szabályozási vonala mentén húzódó oldalsó homlokzat zárja le.

A szocialista modernizmus – mint a második világháború utáni mérsékelt modernizmusának hatalmi ideológiával átszőtt irányzata – Szabadkán nem volt annyira kifejező és kiterjedt, mint a délebbi régiókban. Az első épület, amelyet tíz jelentősebb középületnél kevesebb követ Szabadkán és Palicson, a Vladimir Nazor 5. szám alatti lakóépület, Dragutin Karlo De Negri pályázatnyertes munkája 1957-ből. Az építész munkáján, miként azt később ki is fejtette, a modern irányzat hatása érezhető, már nem iskolás példa – De Negri 1956-ban szerzett oklevelet a belgrádi Építészmérnöki Karon (Arhitektonski fakultet, Beograd) Bogdan Nestorović professzor-nál –, hanem tudatosan felépített koncepció, amelyre tudattalanul hatással voltak az akkori ideológiai változások, azoknak a szocialista realista beidegződéseknek a tagadása, amelyek nem engedtek utat az individualista lakásépítésnek. Tudnunk kell, hogy egy kétemeletes épületről és a város vezetői részére készült négy luxuslakásról van szó, a földszinten kereskedelmi irodahelyiségekkel.

1958 novemberében írták ki a pályázatot a Szabadegyetem (Otvoreni univerzitet, akkor Munkásotthon – Radnički dom) tervezésére, ami az 1944-ben lebombázott Vojnich-kúria és egy beépítetlen rész – Könyves-

Tóth szabályozási programjában meghatározott gyermekkert – területén épült. A pályázaton Dragutin Karlo De Negri szabadkai építész terve nyert. A zsűri véleménye szerint az építész terve „urbanisztikailag a legmegfelelőbb megoldás, mert a magasság és az utca független vonala folytatódik. [...] Az utca frontvonalára húzva, az épület előtt egy széles előtér keletkezik, ami feltétlenül szükséges a nagyszámú ember miatt, akik egyidejűleg mennek be az épületbe és távoznak onnan.”¹⁵

A területet – részletes urbanisztikai tervét Franjo (Ferenc) De Negri dolgozta ki – a város anyagi juttatás nélkül adta át a Szabadegyetem építésére. Mivel szűkös anyagi lehetőségekkel bírtak, az építkezés finanszírozását alternatív módon kellett megoldaniuk. A város polgárait arra kötelezték, hogy téglákat (ciglice¹⁶) vegyenek, ezzel járultak hozzá az építkezéshez, ami máig befejezetlen maradt.

A Szabadegyetem, valamikor Munkásegyetem komplexuma Szabadka történelmi városmagjának egy, az 1944-es bombázások alatt kialakult foghíjának kitöltése a múlt század ötvenes–hatvanas éveinek fordulójáról. Az épület térbeli elhelyezkedése véletlenszerűnek is hathat, mivel nem igazodik a városszövet elképzelt négyzethálójához, ezáltal körbejárható, mintegy vizuális élményt, keményebb akcentust adva a monumentalista tömegének. Az épületkomplexum éles kontrasztot teremt a belváros eklektikája – amit a ferences templom épületegyüttese vezet be – és az épület előtti tér (parkoló) épületei között, amelyeket a hatvanas években építettek. A kötelék a környező épületek és a Szabadegyetem épülete között nem egyértelmű és folyamatos, hiszen jellegében eltérnek egymástól a Centrum Áruház V alakú oszlopai, a neoromán stílusban felújított ferences templom és a környező lakóépületek összevisszasága. A Szabadegyetem tornya a Jovan Nenad tér vertikális akcentusát képezi. Dominánsabb, mint a ferencesek templomának tornyai; nehéz lenne megállapítani, hogy melyik a magasabb. A Szabadegyetem kiépítésének időszakában, a szocialista modernizmusban, a középületek nagyobb jelentőségűek, mint a templomok, így a tornyok állandó vizuális versengésben vannak.

A Szabadegyetem fegyelmezetten felépített komplexuma a szocialista modern építészetének alapirányzatára utal, a késői modernizmusra. Az

¹⁵ Dragutin Karlo De Negri; Pionir „umerenog modernizma” u arhitekturi Vojvodine (Tabakovićeva nagrada za arhitekturu 2006. Dragutin Karlo De Negri, Društvo arhitekata Novog Sada, 2006.) 15. „Urbanistički najpovoljnije rešenje, jer je nastavljena i visinska i ulična linija samostalno [...]. Povlačenjem zgrade sa ulične linije stvoren je širi predprostor, neophodno potreban za veliki broj ljudi koji u dom ulaze i izlaze u isto vreme.”

¹⁶ Dragutin De Negri szóbeli közlése.

épület dinamizmusa, a kezdeti elképzelés azonban nemcsak ezt hordozza magában, hanem a játékosan összeállított épület-volumenek a frissen diplomázott tervező elhivatottságát is kifejezik. A funkciója szerint a kultúrát és oktatást szolgáló épületet a „munkásrétegnek”¹⁷ alakították ki (visszatulalás a szocialista jellegre); tervei egy mozitermet is kilátásba helyeztek, de ez nem készült el, így az épület mai állapotában, manzárdtetővel utólag kiegészülve, a látható távközlési installációkkal már nem nevezhető tiszta, puritán épületnek (ILINČIĆ 1989¹⁸), amilyennek megálmodták. A tervek és makettek alapján az épület aszimmetriája a különböző magasságokkal, homlokzati irányokkal való játszadozás az előtte levő tér ürességében csitul el és válik még hangsúlyosabbá, ha a mára már autókkal zsúfolt területről figyeljük. Három hangsúlyos és két csatlakozó volumen képezi a komplexumot, a két csatlakozó kiugró rész a két alacsonyabb épületrészhez tartozik. Egyik maga a főbejárat előtere a felette elhelyezkedő irodákkal és oktatótermekkel, a másik pedig a moziterem-koncertterem különálló, de az épületkomplexumhoz fizikailag kapcsolódó bejárata. A Városháza felől közelítve meg az épületet, nagyobb hangsúlyt kap az oktatótermeket befogadó alacsonyabb épületrész és a kiugró torony, mint az abból a szögből alig látható moziterem. Az elnyúló homlokzatot megtöri a kiugró tömeg, illetve a magasodó központi épület, amely mintha nem is állna összeköttetésben a többi résszel. A folytonosságot megtöri az a tény, hogy a központi, tízemeletnyi magas épület tényleges homlokzata elfordul a főbejárat homlokzatától, arra merőlegesen állapodik meg. A négy ablaktábla a két tényleges bejárat között egyenként két vízszintes és két függőleges részre oszlik, az alacsonyabb függőleges részt folytatja a bejárat (nem főbejárat) *brise-soleil*-ja. A főbejárat feletti rész, illetve maga a kiugrás felső oszlopai és ablaktáblái sűrűbben váltakoznak, más dinamikát adva a kiugró résznek, így is fokozva a téglatestek harmonikus váltakozását. A Le Corbusier-hatású épület, mind a kétemeletes, mind a tízemeletes részének szalagablakai négy vízszintes ablaktáblából állnak, mindkettőn visszaköszön a főbejárat oszlopsorának rendje, ezzel erősítve purista geometriáját. A főbejárat feletti rész felemelkedik a talapzatról az oszlopok segítségével, amelyek a tartószerepük mellett növelik a volumenét, kissé megvilágosítják az aulát, és teret engednek, igaz, csak korlátozott mértékűt, a mozgásnak. Elsődleges ideaforrásként említhetjük Le Corbusier projektjeit, a hasonló megoldású moszkvai Centroszojuz székházat (Centrosoyuz), a genfi Nép-

¹⁷ A titóizmusban a munkásság nem azonos a Szovjetunió béketáborának munkásságával (radnička klasa, radni ljudi), valójában azonosítható mindenkivel.

¹⁸ A magastetőt Nikola Ilinčić könyve definiálja (ILINČIĆ 1989).

szövetség épületét vagy a megvalósult *Villa Savoye*-át. Alaprajzát tekintve az épület aszimmetrikus, ami nem jellemző a szocializmus épületeire, némi erőltetett szimmetriát felfedezhetünk, de ez távol áll a belgrádi példaktól (SIV, Generalštab), amelyek tisztán kormányépületek. A Szabadegyetem domináló, irodaház jellegű tornya két, azonos magasságú épületben végződik, amelyeket egy köztes átjáró köt össze, így alakítva ki a belső udvart és egy kisebb, nyitott területet, amely a ferences templom oldalépületére néz. A mozi alaprajza, amelynek bejárata a Lazar Nešić térre néz, az utca frontvonalától beljebb húzódik, de az a tér, amit így nyert, elveszik az épület mögötti területen. A mozi terem betonváza készült csak el, de az eredeti terven, illetve a tervező készítette akvarellen látszik, hogy a homlokzat monotonitását absztrakt formavilággal, valószínűleg különböző burkolóanyagok vagy plasztikus formák-mélyedések és sík felületek kombinációjával tompította. A mozi és a központi épületek közötti összekötő épület eredeti tervén látható homlokzati applikáció szintén a tervező egyik, a későbbi terve során megismétlődő eleme, a szabadkai és topolyai postaépületeinél használja fel és inspirációként a Patria Hotelnél (ekkor neves jugoszláv művészeket kért fel a dekoratív elemek kidolgozására), utalva az építészet és iparművészet-képzőművészet egyenrangú, szerves egységére.

A főbejáraton belépve elveszik az épület előtti nyitott tér élménye, igaz, hogy az aula elegáns, letisztult, de a toronyépületbe vezető lépcsősor teljesen a funkciójára összpontosít. A másik bejárat, amelyik közelebb helyezkedik el a templom komplexumához, egy nagyobb, szikár, merev térbe vezet. A látható konstrukciót a szürkésfehér márványborítású oszlopok és keresztes gerendák képezik. A lépcsősor letisztult, geometrikus struktúrája nem bontja meg a teret. Az oktatótermekhez vezető folyosók egyszerű hálózata kizárja a külvilágot, a kongó üresség nyugodt, kissé emelkedett hangulatot teremt.

A történelmi belváros közvetlen közelében, a ferences templom és a város szekuláris magja, a Városháza ölelésében felépült népoktatási, kulturális központot építésze és ideológiai elképzelései teszik szocialista modernné.

A második világháború után, a bombázások hatására felszabadult telkek kitöltése utalhat a szocializmusra és a modernre is, az említett és elemzett épületek példájából adódóan, de még fontosabb, hogy milyen funkcióval látták el ezeket. A komplexum építése városi szinten nemcsak a szakszervezetnek volt fontos, hanem községi és pártszinten is, s ez a két érdek találkozott. Létrehozását elősegítette a jugoszláv hatalom közösségformáló voltának megmutatására való igény, ami Szabadka várost egy megfelelőbb „szocialista-modernebb” közzé tette.

Irodalom

- ILINČIĆ, Nikola (1989): *Zgrade od celine do detalja*. Građevinski fakultet, Subotica
- KLEIN Rudolf (2012): *The New City Hall Complex in Subotica as an Example of Titoist Architecture-Atrium Project* (Épületelemzés – Lovra Éva fordítása). Kézirat.
- MITROVIĆ, Vladimir (2005, 2006): Naša arhitektura je bila pozapadno orijentisana. Intervju: arhitekta Karlo De Negri, Tabakovićeva nagrada za arhitekturu 2006. Dragutin Karlo De Negri, Društvo arhitekata Novog Sada, 2006. 11. DaNS 51, Novi Sad, 2005. 16. Pionir „umerenog modernizma” u arhitekturi Vojvodine DaNS 56, 2006. 15.
- MOMČILOVIĆ, Dragoljub (1953): Uvod. In: *Gradovi i naselja u Srbiji – Razvoj, urbanistički planovi i izgradnja 1946–1951*. Mihajlo Mitrović szerk. Naučna knjiga, Beograd